

Janusz Pelc

Dwa warianty siedemnastowiecznego wydania "Zgody" i fragmentu "Satyra" Jana Kochanowskiego

---

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 52/3, 181-186

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JANUSZ PELC

DWA WARIANTY SIEDEMNASTOWIECZNEGO WYDANIA „ZGODY“ I FRAGMENTU „SATYRA“ JANA KOCHANOWSKIEGO

Fundamentalna praca Kazimierza Piekarskiego, *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego*¹, stworzyła rzetelne podstawy naszej wiedzy o szesnastoi siedemnastowiecznych drukowanych wydaniach tekstów poety czarnoleskiego. Mimo iż od drugiego, rozszerzonego wydania książki Piekarskiego dzieli już nas przeszło ćwierć wieku, nie straciła ona bynajmniej swych wartości i wciąż pozostaje niezastąpionym kompendium. Uzupełnienia, jakie moglibyśmy dziś w niej poczynić, sprowadzają się prawie wyłącznie do ustalenia faktu istnienia nie znanych autorowi egzemplarzy. Trudniej natomiast wskazać na nie znane Piekarskiemu wydania tekstów Kochanowskiego. Fakt istnienia w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie i Biblioteki im. Ossolińskich we Wrocławiu wydań *Psalterza Dawidowego*, opatrzonego na karcie tytułowej datą M.D.LXXXVII, a różniących się od dwu pozostałych wydań oznaczonych tą samą datą, znanych autorowi *Bibliografii*, należy i należeć chyba będzie do wypadków odosobnionych².

¹ K. Piekarski, *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego*. Wiek XVI i XVII. Wyd. 2, rozszerzone. Kraków 1934.

² Egzemplarz nie znanego Piekarskiemu wydania znalazłem w Bibl. Narodowej w kloku (sygn. XVI. Qu. 1407—1410) zawierającym zbiór *Jan Kochanowski* z 1611 r. (rzeczywiście), *Rotuły* (1611) i *Pieśni trzy* z 1580 roku (!). Wydanie, z którego pochodzi niniejszy egzemplarz *Psalterza*, układem karty tytułowej oraz położeniem sygnatur typograficznych różni się od dwu pozostałych wydań oznaczonych tą datą i wymienionych przez Piekarskiego (s. 50—51: XXII, 11; XXII, 12). Tytuł w ramce A (stan VII), uszkodzonej z lewej strony. Kartusz z Dawidem A. Cechy te wskazują, iż druk pochodzi prawdopodobnie z XVI w. (tak sądzi prof. Alodia Gryczowa i dr Anna Kotarska, które były łaskawe udzielić mi swej rady) lub z początków wieku XVII. Oto wykaz sygnatur tego wydania (dla porównania podaję tylko sygnatury uwzględnione przez Piekarskiego):

A ₂ — pom	H — ém	P — wy	Y — nn
B — mo	I — ie	Q — ś n	Z — rá
C — w	K — ultá	R — án	Aa — trw
D — wie	L — rte	S — m.	Bb — uj a
E — óg	M — kiem	T — é.	Cc — mi/
F — án	N — mi	U — h n	Dd — chod
G — [wolne]	O — ela	X — gą	Ee — fwo

Książka Piekarskiego rejestruje i identyfikuje najdawniejsze wydania zbiorowe poezji mistrza czarnoleskiego oraz wydania osobne poszczególnych jego utworów. Podkreślić jednak warto, iż Piekarski nie zarejestrował wszystkich szesnato- i siedemnastowiecznych przedruków utworów Kochanowskiego. Autor *Bibliografii* świadomie wyłączył ze swych rozważań te przedruki utworów, które stanowiły część składową innych publikacji wydawniczych, np. śpiewników świeckich czy kancjonałów różnych wyznań, wyłączył też wiersze dedykacyjne poety zamieszczone w książkach innych autorów, choć przecież często są one pierwodrukami³.

Przed r. 1641, w okresie licznych wznowień samodzielnych wydań utworów poetyckich Kochanowskiego, w publikacjach zbiorowych bądź sygnowanych na karcie tytułowej przede wszystkim lub wyłącznie nazwiskiem innych autorów pojawiają się drobniejsze utwory liryczne poety; po 1641 r. odnotować możemy również fakt wydrukowania w formie załącznika do tekstu innego autora obszerniejszych utworów poetyckich. W roku 1648 wychodzi drukiem w oficynie Franciszka Cezarego w Krakowie⁴ *Prawy rycerz* Szymona Starowolskiego, do którego, jak informuje

W Bibl. im. Ossolińskich nie znane Piekarskiemu wydanie *Psalterza* z datą M. D. LXXXVII znajduje się pod sygnaturą biblioteczną XVI. Qu. 2301—III. Tytuł w ramce A (stan VII), uszkodzonej z lewej strony. Kartusz z Dawidem A. Wykaz sygnatur:

A ₂ — pom	H — cze	P — ie	Y — m
B — h ze	I — éy	Q — éś	Z — ál
C — nie	h — y	R — án	Aa — niep
D — wi	L — ie	S — [wolne]	Bb — ama
E — B	M — dzę	T — né	Cc — [wolne]
F — u	N — órá	U — h n	Dd — rzm
G — ie	O — eł	X — źń	Ee — woię

Sprawę wydań *Psalterza* z datą M.D.LXXXVII i 1587 zamierzam omówić szerzej osobno. Tu sygnalizuję tylko jeszcze interesujący egzemplarz *Psalterza* z Bibl. Uniwersyteckiej w Poznaniu (sygn. S. D. 3620. I.), który na karcie tytułowej posiada datę MDLXXXVII, a w kolofonie — 1578 (!).

³ Jako przykład wymienić tu można wiersze Kochanowskiego zamieszczone przy słowniku J. Mączyńskiego lub łaciński wiersz *Iudicium de responsione Gorscii*, wydany w 1563 r. przy S. Orzechowskiego *Dissertatio Laurentii Si-radensis super disputatione periodica Gorscii et Herbesti* (potem wiersz ten wszedł do *Foricoeniów*).

Dlatego też pominął Piekarski fakt zamieszczenia *Ortografii polskiej* J. Kochanowskiego w książce J. Ursinusa *Methodicae grammaticae* (Lwów 1592; por. *Bibliografia literatury polskiej okresu Odrodzenia*. Warszawa 1954, s. 389), choć odnotował (XII) wydanie tej *Ortografii* wraz z tekstami Górnickiego i Januszowskiego z roku 1594.

⁴ A. Kawecka-Gryczowa, *Fragmenta*. Pamiętnik Literacki, 1953, z. 3/4, s. 982. Druk wyszedł po klęsce pilawieckiej, a przed 22 XI 1648 (elekcja nowego króla). Estreicher (XXIX, 206) przekonywająco rozbija legendę o istnieniu wydania *Prawego rycerza* z roku 1632.

karta tytułowa, „Przydana ielt ZGODA y SATYR IANA KOCHANOWSKIEGO, *Przedrukowana w Roku Pańskim 1648*“.

Sprawa samego przedruku wymaga wstępnego wyjaśnienia, które winno ustalić, czy mamy do czynienia z przedrukiem całego tekstu wymienionych utworów, czy też jedynie z przedrukiem ich fragmentów. Cytowana informacja z karty tytułowej *Prawego rycerza* sugeruje raczej, iż chodzi o pełny tekst *Zgody* i *Satyra*, co jest prawdziwe tylko w stosunku do pierwszego utworu. Sprawy tej nie wyjaśnia Teodor Wierzbowski w swej bibliografii pism Starowolskiego⁵. Nie wyjaśniają jej również Estreicher i Korbut⁶. O przedruku *Satyra*, tak jak by chodziło o pełny tekst, mówił na Zjeździe im. Kochanowskiego w 1930 r. Wiktor Hahn⁷.

Tymczasem, jeśli tekst przedruku zestawimy z oryginałem *Satyra albo dzikiego męża*, nie trudno się przekonać, iż Starowolski zamieścił przy *Prawym rycerzu* jedynie obszerny fragment poematu Kochanowskiego, zawierający w. od 1 do 282 monologu *Satyra*. Opuszczona została natomiast *Przedmowa do króla*, w. 283—444 monologu „Dzikiego męża“ i oczywiście również końcowy ośmiowiersz *Do Satyra*. Po końcowym, w przedrukowanym fragmencie, w. 282 mamy „etc. etc. etc.“ i formułę: „Dofyc Mądre mu“⁸.

Drugą kwestią, która wymagałaby bliższego wyjaśnienia, jest sprawa dwu odbić *Prawego rycerza* z r. 1648, różniących się układem karty tytułowej, o czym informuje Wierzbowski⁹. Estreicher w *Bibliografii polskiej* przytacza informację Wierzbowskiego, podaje jednak opis karty tytułowej tylko jednego z dwu odbić, a mianowicie tego, na którego karcie brak adnotacji „W KRAKOWIE“. Wskazywałoby to, iż egzemplarze drugiego odbicia nie były mu prawdopodobnie znane¹⁰, dlatego pozwolę sobie podać tu układ obu kart tytułowych, opuszczając jedynie identycznie złożony w obu odbiciach obszerny cytat z dzieła Wawrzyńca Goślickiego *De opti-*

⁵ T. Wierzbowski, *Simonis Starovolscii [...] Elenchus operum, tum typis impressorum, tum manuscriptorum*. Varsoviae 1894, s. 19 (nr 53 i 54).

⁶ Estreicher XXIX, 205—206. — G. Korbut, *Literatura polska*. Wyd. 2. T. 1. Warszawa 1929, s. 276.

⁷ W. Hahn, *Wpływ Kochanowskiego na późniejszych poetów polskich*. W: *Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie 8 i 9 czerwca 1930*. Kraków 1931, s. 448.

⁸ Formułę tę podaje Estreicher XXIX, 206.

⁹ Wierzbowski, *op. cit.*, s. 19.

¹⁰ Wierzbowski i Estreicher podają, iż egzemplarz *Prawego rycerza* z kartą tytułową zawierającą adnotację „W KRAKOWIE“ posiada jedynie Bibl. Czartoryskich w Krakowie, co nie jest zgodne z prawdą. Egzemplarze takie posiada bowiem Bibl. Narodowa w Warszawie i Bibl. PAN w Kórniku (być może, jest ich zresztą więcej). Faktem jest natomiast, że w bibliotekach zachowało się znacznie więcej egzemplarzy z odmienną wersją karty tytułowej.

mo senatore. W dalszych rozważaniach egzemplarze bez adnotacji „W KRAKOWIE“ na karcie tytułowej oznaczać będą skrótem „odbicie A“, egzemplarze z adnotacją — „odbicie B“¹¹.

odbicie A

P R A W Y // R Y C E R Z. // S. S. //
Przydana ie{t // ZGODA Y' SATYR //
IANA KOCHANOWSKIEGO, // *Prze-*
drukowana w Roku Pańskim, // 1648. //
... // Superiorum Permi{ffu. //

odbicie B

P R A W Y // R Y C E R Z. // S. S. // Przy-
dana ie{t // ZGODA y SATYR // IANA
KOCHANOWSKIEGO, // *Przedrukowa-*
na w Roku Pańskim 1648. // ... //
Superiorum Permi{ffu. // W KRAKOWIE. //

Stwierdzenie odmiennego układu karty tytułowej skłania do podejrzeń, iż wewnątrz egzemplarzy kryją się jeszcze inne różnice. Ostatecznie jest rzeczą nieobojętną, czy mamy do czynienia z dwoma wariantami tytułowymi, czy też z dwoma wydaniem różniącymi się składem. Przegląd położenia sygnatur typograficznych przekonuje, że i tu nie ma całkowitej zgodności.

odbicie A

E₂ wko P
F e:
F₂ bon

odbicie B

E₂ Przy
F :
F₂ bni

Szczególnie wyraźna jest tu różnica w położeniu sygnatury E₂. Prócz tego różnice występują także w niektórych kustoszach:

odbicie A

k. E₂ nie mają
k. E₃ *verso* perfun-

odbicie B

k. E₂ nie u= [błędnie]
k. E₃ *verso* perfe- [błędnie]

I na tym jednak nie koniec. Przy zestawieniu tekstów na s. 72 (ostatniej), w składce I (k. I₄ *verso*) odnotować możemy jeszcze jedną różnicę. Wiersz 6 od góry w „odbiciu B“ ma postać następującą, zgodną z oryginałem *Satyra* Kochanowskiego:

Ręczę wam / że zrownacie z ich tām Sorbonami.

W „odbiciu A“ mamy tu pewien nieporządek. W części egzemplarzy wiersz ten ma postać identyczną, w części natomiast występuje wersja odmienna, niezgodna z oryginałem *Satyra albo dzikiego męża*:

Ręczę / że z frāncuskiemi zrownacie szkołami.

Różnica o tyle znamienita, że linia podziału przebiega tu nie pomiędzy egzemplarzami różniącymi się kartą tytułową, położeniem niektórych

¹¹ „Odbicie A“ to według Wierzbowskiego nr 54, „odbicie B“ — nr 53. Uzasadnienie dokonane przeze mnie przedstawienia — w wywodach dalszych.

sygnatur typograficznych i postacią niektórych kustoszy, lecz wewnątrz grupy określanej terminem „odbicie A“. Na razie poprzestaję na stwierdzeniu tej odmianki tekstowej; próba komentarza do niej — w dalszych rozważaniach.

Skoro już odnotowaliśmy dość pokaźną ilość różnic między dwoma odbiciami (a nawet w ramach jednego z nich), przede wszystkim trzeba odpowiedzieć na pytanie, czy egzemplarze różniące się kartą tytułową, położeniem niektórych sygnatur oraz dwoma kustoszami pochodzą z dwu wydań czy też tworzą dwa warianty jednego wydania?

Porównanie składu tekstu, zwłaszcza zaś dokładne zestawienie szczególnie podejrzanych składek E, F oraz I, wreszcie porównanie przekrojów pionowych kolumn¹² przekonuje, że mamy do czynienia z tym samym składem drukarskim, z którego w pewnym, prawdopodobnie niewielkim okresie czasu dokonano dwu odbić. Przy okazji nowego odbicia dokonano zmiany karty tytułowej.

Po tej konstatacji możemy przejść do próby komentarza różnicy tekstowej, odnotowanej na s. 72 (k. I₄ verso, w. 6 od góry). Pojawienie się w części egzemplarzy „odbicia A“ błędnej, niezgodnej z oryginałem *Satyra albo dzikiego męża*, wersji jednego wiersza wyjaśnić można w ten sposób, iż zapewne drukarz, a może i sam autor *Prawego rycerza*, pomylił się składając, lub przepisując tekst. Omyłkę tę utrwalono w części odbitek składowki I, lecz w pewnej chwili, jeszcze podczas druku „odbicia A“, zauważono ją i poprawiono. Stąd część egzemplarzy „odbicia A“ posiada tekst poprawny, podobnie jak egzemplarze „odbicia B“ z nadrukiem „W KRAKOWIE“ na karcie tytułowej. Ze względu na pośpiech zapewne, był to przecież druk o wymowie jak najbardziej aktualnej, drukarnia zrezygnowała z wszelkiej formy korektury czy erraty w stosunku do egzemplarzy zawierających wersję błędną.

Stwierdzenie omawianej wyżej odmianki tekstowej posiada też istotne znaczenie dla ustalenia wzajemnej kolejności obu wariantów. Egzemplarze „odbicia A“ wydrukowane zostały wcześniej niż egzemplarze „odbicia B“. Błędy, które występują w „odbiciu B“ w dwu kustoszach, powstały prawdopodobnie przypadkowo. Można by oczywiście próbować wysunąć przypuszczenie, iż wydawca lub autor celowo dokonał zmiany wiersza, chcąc objaśnić niezbyt jasny dla odbiorcy współczesnego wyraz „Sorbonami“. Ale w takim razie dlaczego wersję zmienioną mamy jedynie w części egzemplarzy „odbicia A“? Sądzę, że pierwsze przypuszczenie jest o wiele bardziej prawdopodobne i należy je przyjąć. Ponieważ pomiędzy obu

---

¹² Por. K. Budzyk, *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce. W: Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*. T. 1. Wrocław 1956, s. 42—43.

wariantami nie stwierdziłem innych, poza wymienionymi, różnic typograficznych, jest to prawdopodobnie jedyny, a w każdym razie bardzo ważny przyczynek do ustalenia wzajemnego następstwa obu wariantów.

Starowolski w *Prawym rycerzu* wykazuje dużą umiejętność w wykorzystaniu w utworze o treści i przeznaczeniu doraźnym, interweniującym w sprawę jak najbardziej aktualne, autorytetu powszechnie poważanych pisarzy polskich ubiegłego wieku. Stąd tak częste cytaty i powoływanie się na dzieła Goślickiego, Warszawickiego, Kromera, Skargi¹³. Nie pomija też Starowolski autorytetu Frycza-Modrzewskiego. Choć dla podkreślenia katolicyzmu swych przekonań nazywa go „heretykiem“, „błazniercą“, „bałamutem“¹⁴, to przecież cytatem z jego dzieła kończy swoje wywody¹⁵.

Dołączając do wydania *Prawego rycerza* pełny tekst *Zgody* i obszerny fragment *Satyry* Kochanowskiego, Starowolski dokonał ciekawej próby posłużenia się w swej aktualnej publicystyce społecznej już nie cytatem, ale całym utworem powszechnie znanego i cenionego poety. Z dłuższego utworu, jakim był *Satyr*, pominął autor *Prawego rycerza* wiersze stanowiące obramowanie monologu „Dzikiego męża“, pominął końcową część samego monologu (nauki Chirona), zachował natomiast występującą w początkowych partiach wywodów leśnego boga gorącą inwektywę. W ten sposób *Zgoda* i *Satyr* jeszcze raz, choć przeszło sześćdziesiąt lat po śmierci ich autora, spełniły rolę aktualnej ulotki.

Warto tu zresztą dodać, iż podobnym chwytem polemicznym posłużył się Starowolski jeszcze raz, zamieszczając obok swego *Prywata...* pieśń 12 ksiąg wtórych Kochanowskiego, choć tym razem nie podał nazwiska jej autora¹⁶.

¹³ Stosunek niniejszego utworu Starowolskiego do pism Skargi omawia szeroko F. Bielak, *Źródła i tendencje „Prawego rycerza“ Szymona Starowolskiego*. W: *Studia staropolskie*. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków 1928, s. 543—552.

¹⁴ *Prawy rycerz*, k. B₄ verso (s. 16).

¹⁵ *Tamże*, k. G₄ verso (s. 56).

¹⁶ PRYWAT // POLSKĄ KIERUJE // PO NIM // STATECZNY SŁUGA // Rzeczypo[politej] ná[tępuje. // Roku Pán[kiego 1649. // Pieśń Kochanowskiego jest tu na k. B₃.